

חולה שאין בו סכנה בתשעה באב – האם חייב לאכול פחות מכשיעור?

בשלשה עניינים עיקריים חמור תשעה באב משאר הצומות (צום גדליה, עשרה בטבת, תענית אסתר וי"ז בתמוז):

- א. בשאר הצומות מתחילה התענית מעלות השחר, ותשעה באב מהלילה.
- ב. בשאר הצומות מעוברות ומניקות אינן מתענות, מה שאין כן בתשעה באב (פסחים נד, ב).
- ג. בשאר הצומות לא אסרו אלא אכילה ושתיה, ובתשעה באב אסורין בשאר עינויים כיום הכיפורים.

בגמרא שם משמע, שעצם גדר חובת העינוי שקבעו נביאים לתשעה באב הוא בדומה ליום הכיפורים. ולאור זאת דנו הפוסקים בדינו של חולה שאין בו סכנה, האם יש להשוותו לגמרי לדין חולה שיש בו סכנה ביום הכיפורים.

מחד גיסא, יש לנו את לשון השו"ע (סי' תקנד, ו):

"חיה כל שלשים יום, וכן חולה שהוא צריך לאכול, אין צריך אומד אלא מאכילין אותו מיד, **דבמקום חולי לא גזרו רבנן** הגה: ומיהו נוהגין להתענות כל זמן שאין להם צער גדול שהיה לחוש לסכנה, והמיקל לא הפסיד".

ביום הכיפורים, קיימא לן שצריך לאמוד את החולה האם יש בו סכנה או לא, ורק אחר כך מאכילין אותו (שו"ע סי' תריח). בתשעה באב אין צריך אומד, משום שאף החולה שאין בו סכנה אינו חייב להתענות, וכפי שמבאר המשנ"ב (ס"ק יא, יב):

"חולה - ר"ל שהוא **חלוש וחש בגופו** אף על פי שאין בו סכנה מאכילין אותו; אין צריכין אומד - כצ"ל. ואתרוייהו קאי [=כלומר בין על יולדת תוך שלשים ובין על חולה]. וכן איתא בתורת האדם ובר"ן. והכונה, דאין צריך לאמוד ולשער אם תבא לידי סכנה על ידי זה שתתענה, **דאפילו אם אין בה סכנה כיון שהיא בכלל חולה א! צ להתענות**".

הניסוח של השו"ע, דבמקום חולי "לא גזרו רבנן", משמע, שאצל חולה לא נתקנה כלל תקנת הנביאים להתענות בתשעה באב, ויכול לאכול כדרכו. אכן הביאור הלכה כותב:

"עייין בספר פתחי עולם, דבמקום שאין המחלה של חלערי"א [=כולרה, Asiatic or Epidemic Cholera] חזקה ח"ו, יאכל פחות מ**מכותבת** בכדי אכילת פרס וכן בשתיה

כמ"ש השיעורי בשו"ע סימן תרי"ח (כך יש להורות לשואל בט"ב שבה לא נעקר התענית לגמרי ורחמנא ליבא בעי)."

מבואר מדברי הביאור הלכה, שדעתו היא להורות שעל החולה שאין בו סכנה לאכול בתשעה באב כדרך שיש לעשות ביום הכיפורים: לאכול פחות מהשיעור הן בכמות (ככותבת), שזהו השיעור ביום כיפור להימנע מחיוב כרת) והן בזמן (פחות מכדי אכילת פרס).

זהו חידוש גדול ונראה כיצד התייחסו הפוסקים לעניין.

ראשית, עצם מה שנראה מדברי הביאור הלכה שהשיעור בתשעה באב הוא בככותבת, לא ברור מקור הדברים. הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה תעניות פרק יג) כתב, שמסברא נראה שאכן השיעור הוא בככותבת (בכל התעניות), משום שאם נאמר שהשיעור הוא בכזית (כמו בשאר איסורי התורה), נמצא ששאר תעניות חמורות יותר מיום הכיפורים בשיעורן, שביום הכיפורים שהוא מן התורה ואיסורו בכרת, אינו חייב עד שיאכל ככותבת (אף שבפחות מזה גם אסור מדאורייתא כדין חצי שיעור), ושאר תעניות שאינן אלא מדברי קבלה ותקנת נביאים, עובר על האיסור כבר באכילת כזית, הקטנה מכותבת.

אמנם מצינו בשו"ע בסימן תקסח, א, שכתב לענין נדרי תענית, שמי שקיבל על עצמו תענית, ואכל כזית, איבד תעניתו. ומזה משמע שאכן השיעור הוא בכזית. אך השדי חמד (ח"ד מערכת בין המצרים סימן ב אות טו) הביא מהאחרונים שכוונת השו"ע היא רק לתענית יחיד בלבד, אבל תעניות ציבור, תיקנו חכמים אותן כעין דאורייתא, ושיעורן בככותבת.

לעומת זאת בפרישה (ריש סימן תקסח) מביא מהתרומת הדשן (סימן קנו) דיון שלם מה הדין ב"אחד ששכח ואכל יותר מכזית בשבעה עשר בתמוז", ומשמע מדבריו שהוא הדין גם בתעניות ציבור ששיעורן בכזית.

ועיין עוד בזה בשבט הלוי (חלק ד סימן נו, חלק ח סימן קכח) מה שדן בזה.

כך או כך, עיקר החידוש של הביאור הלכה לכאורה הוא עצם הפסק שגם בתשעה באב חולה שאין בו סכנה אינו אוכל כרגיל ללא הגבלה, אלא צריך לאכול לשיעורין.

לעומתו כתב הערוך השלחן (אות ז') בקצרה: "פחות מכשיעור לא שייך בט' באב, שהוא מדרבנן".

ומצד הסברא, הדבר תלוי: אם חז"ל גזרו על כולם את התענית ללא חילוק, אלא שהתירו לחולה לאכול בה, יש בהחלט מקום לשיעורין, משום שהאוכל פחות מכשיעור אינו מפסיד את תעניתו, כמבואר במשנ"ב (סי' תקס"ח); ולמה לו לאכול יותר ולא להתענות אם אינו צריך מחמת חוליו לאכול יותר מכשיעור?

מאידיך, אם כלשון השו"ע, הסברא נותנת שאם חכמים לא גזרו תענית, אין הגבלה על האכילה כלל.

ובהליכות שלמה (ניסן פי"ג סעיף ה) נקט בפשטות שיש כאן חילוק גדול בין שני מצבים:

א. אדם בריא שנצרך לאכול משום שלפי המצב אם יתענה יבוא לכלל חולי, עליו לאכול פחות מכשיעור.

ב. חולה שאין בו סכנה, יכול לאכול ללא הגבלה.

יסוד החילוק נוגע גם למציאות שבה עסק המשנה ברורה, בדבריו של הפתחי עולם. מגיפת החולירע, שהיכתה במשך מאות בשנים עד שכמעט והודברה בעולם המודרני, חייבה את גדולי הפוסקים להורות לקהילות שלימות שלא להתענות בצומות, מחשש שאם יתברר שחלו בחולירע, יתקשו לשאת את המחלה. אם כן, עיקר ההוראה ניתנה לאנשים שכעת הם בריאים, רק צריכים לאכול מחשש שיחלו. עבורם הפסק הוא לאכול פחות מכשיעור. זאת לעומת חולים, שלגביהם לא גזרו חכמים כלל.

[אגב, חילוק זה ידוע גם בנוגע לתענית יום הכיפורים, במשנת חכמי בית בריסק, אך שם הוא פחות מקובל להלכה].

ומבאר הגרש"ז, שאף שלכאורה גם לגבי חולים נוכל לשאול, אם מצד מחלתם מספיק עבורם לאכול פחות מכשיעור, מדוע נפטור אותם לגמרי, כנראה "שאני התם שלא רצו חכמים לחייבו כל היום בטורח זה, ולכן מעיקרא לא גזרו עליו דין תענית, אבל בנד"ד [=בריא שאוכל להימנע מחולי] מסתברא שגם בכל התעניות נכון לאכול פחות פחות מכשיעור בהפסק של כדי אכילת פרס".

אך ישנו קושי לפרש כך בדברי הביאור הלכה, שהרי אחרי שהוא מביא את דברי הפתחי עולם, הוא מסיים בסוגריים, "(כך יש להורות לשואל בט"ב שבו לא נעקר התענית לגמרי ורחמנא ליבא בעי)".

ומכך משמע יותר, שכוונתו להוסיף על המקרה של הפתחי עולם, גם את דינו של כל חולה שאין בו סכנה.

על כך השיב בעל שבט הלוי (חלק ט סימן קלא). הוא נשאל, האם אדם זקן, או אישה מעוברת, שכרגע מרגישים בריאים וחזקים, אבל חוששים שבהמשך התענית ייחלשו ויהיו אז בגדר חולה שפטור מלצום, האם יתחילו לאכול פחות מכשיעור, בכדי שלא יצטרכו אחר כך להפסיד את התענית לגמרי באכילה יותר מכשיעור.

מקדים הרב וואזנר וכותב, שברור שכל עוד הם מרגישים טוב, אין להם לשבור התענית אפילו בחצי שיעור מספק של אחר כך. ומעיר השבט הלוי, שלעיקר מה שכתב הביאור הלכה

לאכול פחות מכשיעור, ברור לו שאין דין חצי שיעור בתשעה באב, "כסתימת כל הפוסקים", ואין ראייה מדברי הפתחי עולם משום שהוא מדבר בבריאים שאוכלים למנוע חולי [וכדברי הגרש"ז אויערבאך], ועל כך מוסיף השבט הלוי:

"ומש"כ הבאור הלכה שם שיש כן ליעץ למי ששואל בטי' באב לאכול, זה אינו מעיקר הדין. רק בגדר מה טוב אם אפשר שלא לעקור התענית לגמרי".

בתשובה אחרת (חלק ד סימן נו) הוא מטעים יותר, "לפי דעתי העניה לא כתב כן אלא במקום מחלה הנ"ל שכידוע היה נעקר כל התענית לגמרי ע"י שהתירו לכל הקהל לאכול ביום ט"ב, וא"כ יש עקירת תענית חמורה, לזה כדי לעשות היכר לתענית שלא תשתכח תורת ט"ב לגמרי, יעץ לאכל רק ביותר מכדי אכילת פרס, ועוד דעדיין אינם חולים כלל, והעצה לאכול רק מפני שמניעת האכילה יכול להמשיך המחלה עליו בזה ודאי מסתבר להחמיר כנ"ל, לא כן בשכבר נחלה במחלה אפי' אין בו סכנה שבמקום חולה לא גזרו רבנן".

כך גם נקט רבינו הגר"א וייס שליט"א (מנחת אשר תעניות סימן לח) "נראה פשוט דאין הדברים אמורים כפסק הלכה אלא כדרך הראויה לקיים מצות חכמים דכן נכון להורות לכתחילה דבהכי לא נעקר התענית לגמרי, ואף דמעיקרא דדינא הותר לזה שלא להתענות מכל מקום רחמנא ליבא בעי וירא שמים יש לו לחוש ולא יאכל כי אם פחות מכשיעור, כנלע"ד פשוט ומוכרח מלשונו הזהב דנקט "כן ראוי להורות", דלאו היינו עיקרא דדינא אלא להבא לצאת ידי שמים. ומהאי טעמא סיים וכתב "ורחמנא ליבא בעי", ואף הוא לא כתבו אלא כהערה וציון בסוגריים".

יש שרצו להביא ראייה לנידון זה, מדברי החתם סופר המפורסמים (אורח חיים סימן קנז) לגבי השאלה האם חולה שאוכל בתשעה באב יכול לעלות לתורה במנחה של התענית (עיין שו"ע סי' תקסו, ו), וכתב שלש צדדים להתיר, והטעם השלישי הוא, שאף מהרי"ק, שהוא בעל הדעה שאינו יכול לעלות לתורה, לא דיבר אלא בתענית בה"ב, שאינה תענית ציבור קבועה, ומי שאינו מתענה, אצלו הוא יום חול גמור, אבל תשעה באב יום חורבן הבית הוא, ולכן גם לחולה האוכל עדיין יום תענית הוא, ולכן יכול לעלות לתורה, והרי הוא חייב בשאר העינויים של תשעה באב, ולא הופקע מן התענית לגמרי. והוסיף, שאף לגבי האכילה, חובתו עדיין להימנע ככל שיכול לאכילה, ואינו מותר לאכול אלא כדי חובתו בלבד, ואח"כ ממשיך להתענות, ולכן אינו מופקע מהתענית.

ויש שסברו, שמדבריו נלמד, שכמו שאחרי שסיים לאכול כדי צרכו שוב אסור לו להמשיך לאכול, כך גם יש להורות לו שיאכל פחות מכשיעור, אם הדבר אפשרי לו.

ויש קצת סברא בדבר, שהרי אם אינו צריך לאכול פחות מכשיעור מטעם שלא גזרו עליו חכמים תענית כלל, אם כן למה לא יוכל להמשיך לאכול כרצונו גם אם כבר סיים ארוחתו בכמות הצריך לו מצד החולי?

אך לעיקר, כבר כתב השבט הלוי, וכך גם משמע במנחת אשר שם, שיש חילוק בין הדברים, משום שאותו חולה אכן צריך לאכול כמות יותר גדולה מכשיעור בסך הכל, ומסתבר שלא גזרו והחמירו עליו חכמים לטרוח לחלק את ארוחתו במשך היום לפחות מכשיעור, מה שאין כן לענין ארוחה שאינה צריכה לו, שבזה מעיקר הדין עוד חייבו אותו חכמים.

אך על כל פנים מזה מתבאר, שגם חולה שאין בו סכנה עוד שייך בתענית תשעה באב, ואינו מופקע ממנה לגמרי, ולכן אכן מידת חסידות והנהגה טובה לחלק את ארוחתו לפחות מכשיעור, אם יכול לעשות כן, וכדברי המשנה ברורה ש"רחמנא ליבא בעי".